

An Analytical Study of the Variant Readings Transmitted from the Seven Canonical Reciters in the Exegesis of Sūrat Yūnus

Seyyed Mohsen Mousavi¹ and Sahar Rahimi²

1. Assistant Professor of Quran and Hadith Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. Email: m.musavi@umz.ac.ir
2. Corresponding author, Ph.D. Candidate in Quran and Hadith Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. Email: saharrahimi74@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:

16 September 2025

Received in revised form:

10 November 2025

Accepted:

9 December 2025

Available online:

31 December 2025

Keywords:

Sūrat Yūnus;
Seven Canonical Reciters;
Reading of ‘Āṣim;
Variant readings;
Contextual coherence;
Qur’ānic unity.

ABSTRACT

Objective: This study examines the extent to which the variant readings (*ikhtilāf al-qirā’āt*) transmitted from the Seven Canonical Reciters (*al-qurrā’ al-sab’ah*) influence the meaning of the verses of Qur’an, specifically in Sūrat Yūnus. It further seeks to clarify the Qur’an’s own position regarding these variants. The central research problem concerns whether the meanings generated by divergent readings remain consistent with the overall contextual flow (*siyāq*) of the verses, and which reading may be identified as the most authentic. **Method:** The research employs a descriptive-analytical approach, drawing upon authoritative exegetical sources—such as *Majma’ al-Bayān*, *al-Kashshāf*, *Rūḥ al-Ma’āni*, and *al-Mizān*—as well as specialized works on *qirā’āt*, including *al-Taysīr*, *al-Nashr*, and *al-Hujjah*. The research corpus consists of all twenty-two instances of variant readings attributed to the Seven Reciters in Sūrat Yūnus, each of which is comprehensively examined and analyzed.

Findings: Out of the twenty-two cases of variant readings in Sūrat Yūnus, sixteen do not affect the semantic content of the verse, whereas six result in meaningful semantic variation. In these six instances, the widely transmitted reading of ‘Āṣim as narrated by Ḥafṣ demonstrates full consistency with the contextual coherence and internal harmony of the Qur’ānic discourse, conveying the most precise and comprehensive meaning. The semantically significant cases occur in verses 16 (*lā adrākum / la-adrākum*), 22 (*yusayyirukum / yanshurukum*), 30 (*tablu / tatlu*), 35 (*lā yahaddi / lā yahdī*), 81 (*al-sihr / āl-sihr*), and 88 (*li-yuḍillū / li-yaḍillū*).

Conclusion: The Qur’an, through its intrinsic coherence and unified contextual structure, preserves the authenticity of its own reading. In all instances where variant readings yield divergent meanings, the reading of ‘Āṣim through the transmission of Ḥafṣ aligns most consistently with the broader textual context. This finding indicates that, beyond the authority of transmission chains and the scholarly stature of the reciters, the Qur’an itself functions as an independent criterion in determining the most sound reading.

Cite this article: Mousavi, S.M.; & Rahimi, S. (2025). An Analytical Study of the Variant Readings Transmitted from the Seven Canonical Reciters in the Exegesis of Sūrat Yūnus.

Studies of Quran Reading, 2025, 13 (24), 113-136.

<https://doi.org/10.22034/qer.2024.17068.1225>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qer.2024.17068.1225>

Introduction

The phenomenon of variant Qur'ānic readings (*ikhtilāf al-qirā'āt*) has long constituted one of the most significant and debated issues in Qur'ānic studies. These variations, rooted in factors such as dialectal diversity, pedagogical transmission among the Companions, and the juristic reasoning (*ijtihād*) of reciters, raise a fundamental question: How can one determine the most authentic reading corresponding to the revelation received by the Prophet Muḥammad (peace be upon him)?

The significance of this issue lies in the fact that certain variants may lead to semantic shifts and, in some cases, produce contrasting interpretations of a verse. Although numerous studies have examined variant readings in various sūrahs, no independent and comprehensive study has been devoted to the variant readings of the Seven Reciters in Sūrat Yūnus. Given that this sūrah contains twenty-two recorded instances of variation, it provides an appropriate corpus for assessing the semantic impact of these differences and for evaluating the Qur'ān's role as an internal criterion in determining the preferred reading.

This study addresses three principal questions:

To what extent do the variant readings of the Seven Reciters affect the meaning of the verses of Sūrat Yūnus?

In cases of semantic divergence, which reading accords most closely with the contextual flow of the verses?

Can the Qur'ān itself function as an independent criterion for identifying the sound reading?

Methodology

This qualitative, foundational-theoretical study adopts a descriptive-analytical methodology. The research population comprises all twenty-two instances of variant readings transmitted from the Seven Reciters in Sūrat Yūnus. A comprehensive census method was employed, ensuring that all cases were examined.

Two principal categories of sources were consulted:

Specialized works on qirā'āt for documentation of variant forms, including works such as *al-Taysīr fī al-Qirā'āt al-Sab'* and *al-Nashr fī al-Qirā'āt al-'Ashr*.

Authoritative exegetical works—including *Majma' al-Bayān*, *al-Kashshāf*, *Rūḥ al-Ma'ānī*, *al-Baḥr al-Muḥīṭ*, and *al-Mīzān*—for semantic and contextual analysis.

The analytical procedure involved identifying each variant, extracting its semantic implications from exegetical literature, and evaluating its compatibility with the immediate and broader context of the verse. The principal criterion for preference (*tarjīh*) was the degree of harmony between the meaning generated by a given reading and the overall contextual and thematic coherence of the sūrah.

Findings

A minute examination of the twenty-two cases of variant readings (*ikhtilāf al-qirā'āt*) transmitted from the Seven Canonical Reciters (*al-qurrā' al-sab'ah*) in Sūrat Yūnus, shows the following outcome:

1. Variants without Semantic Impact (16 Cases)

In sixteen of the twenty-two instances, the differences are either morphological, phonetic, or syntactic in nature and do not result in substantive semantic change. In such cases, the readings either represent synonymous expressions or grammatical variations that preserve the essential meaning of the verse.

2. Variants with Semantic Impact (6 Cases)

In six cases, however, the variant readings yield distinct semantic outcomes:

Verse 16 (*lā adrākum / la-adrākum*): The widely transmitted reading *lā adrākum* coheres with the verse's affirmation of the Prophet's prior unawareness of the revelation, aligning seamlessly with the subsequent reference to his prolonged life among his people.

Verse 22 (*yusayyirukum / yanshurukum*): The reading *yusayyirukum* ("He causes you to travel") corresponds more closely with the maritime imagery and narrative progression of the verse.

Verse 30 (*tablu / tatlu*): The reading *tablu* ("to test/experience") aligns with the eschatological context of accountability, more fully conveying the intended meaning than *tatlu*.

Verse 35 (*lā yahaddī / lā yahdī*): The form *lā yahaddī* (passive/reflexive sense) better supports the polemical argument against false deities by encompassing both their inability to guide and their own incapacity for guidance.

Verse 81 (al-siḥr / āl-siḥr): The declarative reading *al-siḥr* accords with Moses' proclamation of truth, whereas the interrogative form weakens the rhetorical structure of the passage.

Verse 88 (li-yuḍillū / li-yaḍillū): The transitive form *li-yuḍillū* ("that they may lead others astray") conveys a broader and more forceful sense within Moses' supplication against Pharaoh and his elite.

In all six cases, the reading of 'Āṣim as transmitted by Ḥafṣ exhibits the strongest alignment with contextual coherence and semantic completeness.

Discussion and Conclusion

The study demonstrates, first, that the semantic impact of variant readings in Sūrat Yūnus is limited, affecting fewer than one-third of the recorded cases. Second, in every instance of meaningful divergence, the reading of 'Āṣim (via Ḥafṣ) proves most consistent with the internal coherence and contextual unity of the Qur'ānic discourse.

This conclusion suggests that the criterion for determining the preferred reading should not rest solely on the authority of transmission chains or the scholarly stature of individual reciters. Rather, the Qur'ān itself—through its integrated structure and contextual harmony—serves as an independent and complementary standard for evaluation.

This principle resonates with the Qur'ānic declaration in 15:9 affirming divine preservation of the Revelation, which may be understood to encompass the safeguarding of its authentic recitation. Accordingly, the enduring prominence of the reading of 'Āṣim (Ḥafṣ transmission) in the Muslim world may be explained not only by its strong isnād but also by its consistent conformity with the Qur'ān's internal textual coherence.

The study underscores the necessity of incorporating contextual analysis as an independent methodological criterion—alongside traditional standards such as transmission authenticity, conformity to the 'Uthmānic consonantal skeleton, and Arabic linguistic principles—in the preferential evaluation of Qur'ānic variant readings.

تحلیل و بررسی اختلاف قراءات منقول از قراء سبعة در تفسیر سوره یونس

سیدمحسن موسوی^۱ و سحر رحیمی^۲ ✉

۱. استادیار علوم قرآن و حدیث، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، رایانامه: m.musavi@umz.ac.ir
۲. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، رایانامه: saharrahimi74@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: این پژوهش با هدف بررسی میزان تأثیرگذاری اختلاف قراءات قراء سبعة بر معنای آیات سوره یونس و نیز تبیین موضع قرآن در قبال این قراءات انجام شده است. مسئله اصلی تحقیق، تحلیل این نکته است که آیا در موارد اختلاف قرائت، معنای حاصل شده با سیاق کلی آیات هماهنگی دارد یا خیر و کدام قرائت می‌تواند به عنوان قرائت اصیل معرفی شود. روش: تحقیق حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع معتبر تفسیری (مانند مجمع‌البیان، الکشاف، روح المعانی و المیزان) و کتب تخصصی قراءات (مانند التیسیر، النشر و الحجة) انجام شده است. جامعه تحقیق شامل تمامی موارد اختلاف قرائت قراء سبعة در سوره یونس (۲۲ مورد) است که به صورت کامل بررسی و تحلیل شده‌اند.

یافته‌ها: از مجموع ۲۲ مورد اختلاف قرائت در سوره یونس، ۱۶ مورد تأثیری در تغییر معنای آیه نداشته و تنها ۶ مورد موجب تغییر معنا شده‌اند. در این ۶ مورد، قرائت مشهور (عاصم به روایت حفص) با سیاق آیات و انسجام الفاظ قرآن سازگاری کامل داشته و معنای دقیق و کاملی را منتقل کرده است. موارد اختلاف معنادار عبارتند از: آیه ۱۶ (لا أدراکم / لأدراکم)، آیه ۲۲ (یسیرکم / ینشرکم)، آیه ۳۰ (تبلو / تنلو)، آیه ۳۵ (لایهْدی / لایهْدی)، آیه ۸۱ (السّحر / السّحر) و آیه ۸۸ (لیُضلّوا / لیضلّوا).

نتیجه‌گیری: قرآن کریم به واسطه انسجام درونی و سیاق منسجم آیات، خود از اصالت قرائت خویش صیانت کرده است. در تمام مواردی که اختلاف ۱۳۶ قرائت منجر به تغییر معنا شده، قرائت عاصم به روایت حفص به عنوان قرائت مشهور، با سیاق آیات هماهنگی کامل داشته است. این یافته نشان می‌دهد که علاوه بر اعتبار سندی و شخصیت علمی قاریان، خود قرآن نیز به عنوان معیاری مستقل می‌تواند در تشخیص قرائت صحیح نقش آفرینی کند.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۲۵ شهریور ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۹ آبان ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۸ آذر ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۱۱ دی ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

سوره یونس،

قراء سبعة،

قراءت عاصم،

اختلاف قرائت،

سیاق آیات،

انسجام قرآن

استناد: موسوی، سیدمحسن؛ و رحیمی، سحر (۱۴۰۴). تحلیل و بررسی اختلاف قراءات منقول از قراء سبعة در تفسیر سوره یونس. *مطالعات قرأت قرآن*، ۱۳ (۲۴) ۱۱۳-۱۳۶. <https://doi.org/10.22034/qer.2024.17068.1225>

© نویسندگان.

ناشر: جامعة المصطفی العالمیة.

مقدمه

مسئله اختلاف قرائت در قرآن همواره این پرسش را به ذهن متبادر می‌کند که چگونه الفاظ قرآن به شیوه‌های مختلفی قرائت شده، اما تحریف لفظی در قرآن رخ نداده است؟ پاسخ به این مسئله به دلیل ارتباط اختلاف قرائت با تحریف لفظی، حائز اهمیت است؛ از این رو ضرورت دارد آیات و الفاظی که با اختلاف قرائت مواجه بوده‌اند، بررسی شوند. یکی از این موارد، آیاتی از سوره یونس است که به سبب اختلاف قرائت‌ها، معانی درخور تأملی از آنها دریافت می‌شود.

پژوهش حاضر در صدد است میزان تأثیرگذاری اختلاف قرائت را در معانی آیات سوره یونس بررسی کند و از این رهگذر، موضع قرآن را در قبال قرائات سبع تبیین نماید. برای پاسخ به این پرسش‌ها، بنابر نظر مفسران و با روش توصیفی-تحلیلی، معانی آیاتی که توسط قراء سبعه به شیوه‌های گوناگون قرائت شده‌اند، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

از جمله منابعی که به اختلاف قرائات الفاظ قرآن پرداخته‌اند، می‌توان به برخی کتب تفسیری اشاره کرد، از جمله: «روح المعانی» آلوسی، «الکشاف» زمخشری و «مجمع البیان» طبرسی. افزون بر این تفاسیر، آثاری نیز تألیف شده‌اند که به‌طور متمرکز به برشمردن اختلاف قرائات پرداخته و در برخی موارد برای آن‌ها دلایل آورده‌اند؛ از جمله: «التیسیر فی القرائات السبع» ابو عمر دانی، «النشر فی القرائات العشر» ابن جوزی و «الحججه فی القرائات السبع» ابن خالویه.

علاوه بر این منابع، پژوهش‌های مستقلی نیز انجام شده که تأثیر اختلاف قرائات بر معنای آیات را واکاوی کرده‌اند؛ گاه دامنه این پژوهش‌ها محدود به یک آیه، یک سوره یا یک منبع تفسیری بوده است. شماری از این تحقیقات به شرح زیر است:

- رنجبرزاده و قنادی، ۱۴۰۱، «واکاوی قرائت ابن عامر در آیه ۱۳۷ سوره انعام»؛
- جلالوند و همکاران، ۱۴۰۱، «واکاوی رابطه اختلاف قرائت در تفاوت دیدگاه فریقین ذیل آیه ۶ سوره مائده»؛
- خدابنده‌لو و غضنفری، ۱۴۰۰، «بررسی تطبیقی اختلاف قراءات سبع در تفسیر سوره انبیاء»؛
- اسودی و اسبقی، ۱۴۰۰، «واکاوی و بررسی اختلاف قرائات سبع در سوره یس»؛
- رحمتی، ۱۳۹۹، «بررسی قرائات در تفسیر غرائب القرآن و رغائب الفرقان»؛
- خوش‌فر و همکاران، ۱۳۹۹، «نقش اختلاف قرائت در تفسیر آیه "خلقه ثم هدی"».

اما هیچ‌یک از این پژوهش‌ها سوره یونس را مورد توجه قرار نداده‌اند. پژوهش حاضر افزون بر بررسی اختلاف قرائت در سوره یونس، به میزان تأثیرپذیری قرآن از قرائت‌های قراء سبعة می‌پردازد تا تبیین کند که آیا قرآن به‌عنوان میزانی مستقل که صحت و سقم روایات را مشخص می‌کند، همه قرائات هفتگانه را قرائت صحیح می‌داند یا تنها از یک قرائت دفاع می‌کند.

اختلاف قرائت در قرآن

قرآن کریم اگرچه با قرائتی واحد بر پیامبر ﷺ نازل شد، اما پس از رحلت ایشان، برخی صحابه با تشکیل حلقه‌های آموزشی و استناد به مصحف‌های شخصی خود، قرائت‌های خاصی را ارائه کردند (معرفت، ۱۳۸۱: ۱۲۹) که به‌تدریج منجر به پیدایش اختلاف قرائت‌ها گردید. اگرچه خلیفه سوم برای یکپارچه‌سازی و رفع این اختلافات، تدوین مصحف رسمی و سوزاندن مصاحف دیگر را در دستور کار قرار داد، اما نتوانست مسئله اختلاف قرائات را به‌طور کامل حل کند (رامیار، ۱۳۶۹: ۴۳۰).

در اواخر قرن اول و اوایل قرن دوم هجری، با شکل‌گیری علم قرائت، برخی اساتید با ضبط و نقد روایات و گزینش روایات صحیح، قرائت‌های ویژه‌ای را عرضه می‌کردند (ابن جزری، بی‌تا، ۲: ۲۱۴) و برخی دیگر که خود ادیب بودند، بر اساس اجتهاد و دلایل ادبی و نحوی، قرائت‌های مقبول خود را معرفی می‌نمودند (خویی، ۱۴۱۱: ۱۵۱). به‌تدریج تعدادی از قاریان مشهور شدند تا آن‌جا که ابن‌مجاهد هفت قاری را برگزید (معرفت، ۱۳۸۱: ۱۲۸). با وجود محدود شدن قرائت‌ها به هفت قرائت، مسئله اختلاف قرائات همچنان پابرجا ماند.

با توجه به اینکه قرآن با یک قرائت نازل شده است، اگر هر هفت قرائت را معتبر بدانیم، گاه از یک آیه معانی متناقضی استنباط می‌شود. از میان هفت قرائت معتبر، قرائت عاصم به روایت حفص به‌عنوان قرائت اصلی و مشهور شناخته شد. اگرچه شاخصه‌هایی برای اعتبار این قرائت ذکر شده است (معارف، ۱۳۸۳: ۲۰۹)، اما از آنجا که قرآن به‌تنهایی می‌تواند از اصالت الفاظ خود صیانت کند، باید دید موضع آیات در قبال این هفت قرائت چیست. آیات هر سوره‌ای کم‌وبیش با اختلاف قرائت مواجه بوده‌اند و سوره یونس نیز از این قاعده مستثنی نبوده است. در ادامه، میزان تأثیر این اختلاف بر معانی آیات این سوره بررسی شده و موضع قرآن در قبال این قرائات مورد واکاوی قرار می‌گیرد.

۱. قرائات مؤثر در معنا

قاریان موسوم به سبعة یا عشره، الفاظ سوره یونس را به انحاء گوناگونی قرائت نموده‌اند. موارد اختلاف قرائت قراء سبعة برای این سوره، ۲۲ مورد است که از این شمار، ۶ مورد در تغییر معنای آیات، موثر و مابقی، تأثیری نداشته است. در مواردی که اختلاف قرائت با تغییر در معنا همراه بوده، آن‌چه به عنوان ملاک در ترجیح قرائت جمهور یا دیگر قرائات در نظر گرفته شده، هماهنگی معنا با سیاق خود آیه یا دیگر آیات است، به گونه‌ای که علاوه بر عدم تعارض معنوی با سیاق، معنای دقیق و کاملی که مدنظر آیه است را منتقل کند.

یک. «قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ» (یونس: ۱۶)؛ «بگو: «اگر خدا می‌خواست آن را بر شما نمی‌خواندم، و [خدا] شما را بدان آگاه نمی‌گردانید. قطعاً پیش از [آوردن] آن، روزگاری در میان شما به سر برده‌ام. آیا فکر نمی‌کنید؟». قرائت قراء سبعة: ابن کثیر: لأدراکم به: جمهور: لا أدراکم به (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۱؛ انصاری، ۱۴۰۵: ۱۰۴).

تحلیل و بررسی: این آیه، مکمل پاسخی است که از آیه قبل شروع شده است، در آیه قبل آمده: «وَ إِذَا تُثَلَّىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيْنَاتٍ قَالَ الْمَذِينُ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا اِنَّتِ بَقْرَةٌ اَنْ غَيْرِ هَذَا اَوْ يَدَّلُهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِي اِنْ اَتَّبِعْ اِلَّا مَا يُوْحٰى اِلَيَّ اِنِّي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَوْمَ عَظِيمٍ» (یونس: ۱۵): و چون آیات روشن ما بر آنان خوانده شود، آنان که به دیدار ما امید ندارند می‌گویند: «قرآن دیگری جز این بیاور، یا آن را عوض کن». بگو: «مرا نرسد که آن را از پیش خود عوض کنم. جز آنچه را که به من وحی می‌شود پیروی نمی‌کنم. اگر پروردگارم را نافرمانی کنم، از عذاب روزی بزرگ می‌ترسم». مشرکان در این آیه از پیامبر درخواست می‌کنند که قرآن دیگری بیاورد یا این قرآن را تغییر دهد، خداوند در پاسخ به ایشان می‌فرماید: بگو قرآن از جانب من نیست که آن را تغییر دهم. اگر خدا می‌خواست همین قرآن را نیز بر شما تلاوت نمی‌کردم و از آن آگاه نمی‌شدید، دلیل سخن من سال‌هایی است که در کنار شما زیسته‌ام و اگر قرآن از آن من بود، در این مدت، از آن آگاه می‌شدید نه این که تا لحظه نزول، خود نیز از آن بی اطلاع باشم (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۲۸-۲۹/۱۰). در صورتی که آیه به صورت "و لأدراکم به" قرائت شود، معنا چنین است: «بگو: «اگر

خدا می‌خواست آن را بر شما نمی‌خواندم، و [خدا] شما را بدان آگاه می‌گردانید. قطعاً پیش از [آوردن] آن، روزگاری در میان شما به سر برده‌ام. آیا فکر نمی‌کنید؟» برخی مفسران در تبیین معنای این قرائت گفته‌اند: منظور از "و لأدراکم به" این است که خداوند قرآن را از طریق غیر من یا از لسان دیگری به شما می‌آموخت (زمخشری، ۱۴۰۷: ۳۳۵/۲؛ ابن ابی‌جامع، ۱۴۱۳: ۴۹/۲؛ آلوسی، ۱۴۱۵: ۸۱/۶؛ ابن عطیه، ۱۴۲۲: ۱۱۰/۳). اگر قرائت صحیح، "و لأدراکم به" در نظر گرفته شود آنچه پس از آن می‌آید (قطعاً پیش از [آوردن] آن، روزگاری در میان شما به سر برده‌ام. آیا فکر نمی‌کنید؟) معنا نخواهد داشت، چراکه اگر مقرر می‌شد که خداوند قرآن را از طریق غیر پیامبر به مردم ابلاغ کند دلیلی ندارد که به مدت زندگی پیامبر نزد مشرکان اشاره کند، این اشاره برای تقویت پاسخی است که فرموده قرآن از جانب پیامبر نیست و گرنه در طول حیات ایشان، مشرکان از آن آگاه می‌شدند، پس درخواست تغییر دادن قرآن را از پیامبر نداشته باشید زیرا اگر خداوند اراده می‌کرد شما از همین قرآن هم آگاه نمی‌شدید. بنابراین، قرائت "و لا أدراکم به" با سیاق آیه سازگارتر است.

دو. «هُوَ الَّذِي يَسِيرُكُمُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرِينَ بَيْنَ يَدَيْهِ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِن أَنجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ» (یونس: ۲۲)؛ «او کسی است که شما را در خشکی و دریا می‌گرداند، تا وقتی که در کشتی‌ها باشید و آن‌ها با بادی خوش، آنان را ببرند و ایشان بدان شاد شوند [بناگاه] بادی سخت بر آن‌ها وزد و موج از هر طرف بر ایشان تازد و یقین کنند که در محاصره افتاده‌اند، در آن حال خدا را پاك‌دلانه می‌خوانند که: «اگر ما را از این [اورطه] برهانی، قطعاً از سپاسگزاران خواهیم شد».

قرائت قراء سبعه: ابن‌عمر: ینشرکم؛ جمهور: یسیرکم (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۱؛ قاضی، بی‌تا: ۱۴۳).
تحلیل و بررسی: طبرسی می‌گوید دلیل قرائت "ینشرکم" آیه «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا» (نساء: ۱): «ای مردم، از پروردگارتان که شما را از [نفس واحدی] آفرید و جفتش را [نیز] از او آفرید، و از آن دو، مردان و زنان بسیاری پراکنده کرد، پروا دارید؛ و از خدایی که به [نام] او از همدیگر درخواست می‌کنید پروا نمایید؛ و زهار از خوبش‌اندان مبرید، که خدا همواره بر شما نگهبان است.» و آیه «وَمِنْ آيَاتِهِ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا» (نساء: ۱۰۶)؛ «و از آيات خداوند است که آسمانها و زمينها و آنچه در ميان آنهاست را پدید آفرید.»

فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَ هُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ» (شوری: ۲۹): «و از نشانه‌های [قدرت] اوست آفرینش آسمانها و زمین و آنچه از [انواع] جنبنده در میان آن دو پراکنده است، و او هر گاه بخواهد بر گردآوردن آنان تواناست. است (طبرسی، ۱۳۷۲: ۴۵/۹). با توجه به سیاق آیات، می‌توان گفت اگر آیه ۲۲ سوره یونس با لفظ "یسیرکم" قرائت شود، نه تنها با سیاق این آیه که از نعمت دریا و حرکت کشتی‌ها در آن سخن گفته شده (ابن عطیه، ۱۴۲۲: ۱۱۲/۳)، هماهنگ‌تر است، بلکه هیچ منافاتی با سیاق آیاتی که به‌عنوان دلیل قرائت "ینشکرکم" عنوان شده‌اند ندارد؛ اما اگر "ینشکرکم" به معنای "پراکنده ساختن جمعیت انسان‌ها" قرائت صحیح دانسته شود، معنای حاصل شده با بخش‌های دیگر آیه موردنظر، ناهمخوان است؛ لذا قرائت جمهور بر قرائت ابن‌عامر ترجیح دارد.

سه. «هُنَالِكَ تَتْلَوْنَ كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ وَ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمْ الْحَقُّ وَ صَلَّى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ» (یونس: ۳۰): «آن‌جاست که هر کسی آنچه را از پیش فرستاده است می‌آزماید، و به سوی خدا مولای حقیقی خود بازگردانیده می‌شوند، و آنچه به دروغ برمی‌ساخته‌اند از دستشان به در می‌رود». قرائت قراء سبعة: حمزه و کسائی: تملو؛ جمهور: تبلو (انصاری، ۱۴۰۵: ۱۰۵؛ ابن‌الباز، بی‌تا: ۳۲۹).

تحلیل و بررسی: برخی مفسران از قرائت «تملو» چنین معنایی برداشت کرده‌اند: در صورتی که آیه با لفظ «تملو» قرائت شود، یا معنا، قرائت نامه اعمال بوده و یا تتبع و دنبال کردن اعمال است، به این معنا که عمل ظاهر شده و مجسم است و صاحبش با دنبال کردن آن به بهشت یا جهنم می‌رسد (زمخشری، ۱۴۰۷: ۳۴۴/۲؛ ابن‌ابی‌جامع، ۱۴۱۳: ۵۲/۲؛ آلوسی، ۱۴۱۵: ۱۰۳/۶؛ ابوحنیان، ۱۴۲۰: ۵۱/۶؛ ابن‌عطیه، ۱۴۲۲: ۱۱۲/۳). در صورتی که آیه با لفظ «تبلو» قرائت شود از آنجا که «تبلو» معنای اختصار و آزمایش می‌دهد معنایی که در نهایت از آیه دریافت می‌شود به این صورت است که: انسان به هنگام مواجه با نامه عمل خویش، در جایگاه داور و آزمایشگر قرار می‌گیرد و چنان با نامه عمل خود معامله می‌کند که گویی خودش صاحب آن نیست، در نتیجه این آزمایش، حقیقت ولایت الهی آشکار می‌شود و وی به باطل و موهوم بودن دعای خویش پی می‌برد (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۴۷/۱۰). آنچه پس از «تبلو» آمده «تبلو» یا «تملو» بودن ماقبل خود را مشخص می‌کند. آشکار شدن حق از باطل و سره از ناسره امری است که در نتیجه امتحان و آزمایش انجام می‌پذیرد نه صرفاً با خواندن نامه اعمال یا دنبال کردن عمل مجسمی که نشانگر مسیر بهشت یا جهنم است؛ لذا اگرچه قرائت «تملو» متعارض با معنای آیه نیست، لکن معنای دقیق و کامل، تنها بنابر قرائت جمهور (تبلو) حاصل می‌شود.

سه. «قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ مَنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ» (یونس: ۳۵)؛ «بگو: «آیا از شریکان شما کسی هست که به سوی حق رهبری کند؟» بگو: «خداست که به سوی حق رهبری می‌کند» پس، آیا کسی که به سوی حق رهبری می‌کند سزاوارتر است مورد پیروی قرار گیرد یا کسی که راه نمی‌باید مگر آنکه هدایت شود؟ شما را چه شده، چگونه داوری می‌کنید؟».

قرائت قراء سبعه: ابن کثیر، ابن عامر و نافع: يَهْدِي؛ ابو عمرو: يَهْدِي؛ حمزه و کسائی: يَهْدِي (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۲).

تحلیل و بررسی: اختلاف حرکت‌ها در تلفظ فعل، چندان تفاوت معنایی ایجاد نمی‌کند، لکن وجود یا عدم وجود تشدید، معنا را تغییر می‌دهد. طبق قرائت حمزه و کسائی، فعل «يَهْدِي»، مضارع فعل «هدی» به معنای هدایت کردن است، لکن طبق قرائت جمهور، فعل مشدّد «يَهْدِي» با هر حرکتی که خوانده شود از باب افتعال (اهتدی، پهتدی) و به معنای «هدایت شدن» است که با حذف تاء، دال مشدّد شده است (ابن خالویه، ۱۴۰۱: ۱۸۱-۱۸۲؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۶۴/۵).

زمخشری معنایی که از هر دو قرائت حاصل می‌شود (شرکائی که خود هدایت نشده‌اند یا دیگران را هدایت نمی‌کنند) را پذیرفته است (زمخشری، ۱۴۰۷: ۲: ۳۴۶). به نظر آلوسی قرائت بدون تشدید که به معنای «هدایت کردن» است با معنای جمله قبلی «فَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ» سازگارتر است زیرا در مقابل «کسی که به حق هدایت می‌کند» باید «کسی که به حق هدایت نمی‌کند» قرار بگیرد. به نظر او آنچه از آیه فهمیده می‌شود نفی هدایت دیگران است نه هدایت نشدن خود؛ به عبارت دیگر، اگر معنای «هدایت نکردن دیگران» در نظر گرفته شود، خودبه خود «هدایت یافتن فرد» نیز منتفی می‌شود، زیرا کسی که خود هدایت شده است کمترین اثر آن این است که دیگران آثار هدایت یافتگی را در زندگی او می‌بینند و با الگو گرفتن از او، آن‌ها نیز هدایت می‌شوند (آلوسی، ۱۴۱۵: ۱۰۷/۶).

علامه طباطبایی قرائت «لایهْدِي» را با سیاق آیه سازگارتر می‌داند؛ زیرا: ۱. هدایت‌گر بودن خداوند در مقابل هدایت‌گر بودن یا نبودن دیگری قرار نگرفته و خداوند با لفظ «لایهْدِي» به این نکته اشاره می‌کند که تنها هادی انسان خداوند است و هرچه در مقابل او قرار می‌گیرد جایگاه هدایت‌شونده دارد و در صورتی که خداوند وی را هدایت فرماید می‌تواند هادی دیگران شود؛ ۲. آیه در مقام احتجاج و درصدد بیان ویژگی‌های شرکائی است که مشرکان برای خداوند در نظر می‌گرفتند. اگر لفظ «لایهْدِي» قرائت اصلی در نظر گرفته شود جمادات و بت‌ها از مصادیق شرکاء خارج می‌شوند، زیرا هدایت شدن

توسط بت‌ها به طور کلی متصور نیست که کلمه شامل آن شود، اما اگر "لایه‌دی" قرائت اصلی باشد معنا این‌گونه خواهد بود: شرکائی که در نظر دارید خود اصلا هدایت نشده‌اند که بت‌ها را نیز شامل می‌شود. اگر هم بت نباشند و قابلیت هدایت شدن داشته باشند مانند فرشتگان. این هدایت تنها توسط خداوند اتفاق می‌افتد (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۵۷/۱۰-۶۰). به نظر می‌رسد دلایل ترجیح قرائت "لایه‌دی" از نظر علامه طباطبایی قانع‌کننده‌تر بوده و این قرائت با سیاق آیه سازگارتر است.

چهار. «فَلَمَّا أَلْقَوْا قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُمْ بِهِ السَّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَابِغُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يَصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ» (یونس: ۸۱)؛ «پس چون افکندند، موسی گفت: «آنچه را شما به میان آوردید سحر است. به زودی خدا آن را باطل خواهد کرد. آری، خدا کار مفسدان را تأیید نمی‌کند».

قرائت قراء سبعة: ابوعمرو: السحر؛ جمهور: السحر (ابن‌الباش، بی‌تا: ۳۲۹؛ انصاری، ۱۴۰۵: ۱۰۵).
تحلیل و بررسی: در صورتی که "السَّحْرُ" با الف استفهام و به شکل (السَّحْر) قرائت شود معنای تحقیر خواهد داشت (ابوحیان، ۱۴۲۰: ۹۳/۶)، به این صورت که: حضرت موسی علیه السلام فرمود: آن‌چه را که آورده‌اید، سحر آن کجاست؟ گویی حضرت موسی علیه السلام در حاللقاء این مفهوم است که: به این طنابهایی که تبدیل به مار کرده‌اید سحر می‌گویید؟ پس به عصای من که تبدیل به اژدها می‌شود چه می‌گویید؟ کاری که شما انجام دادید سحر نیست بلکه عمل من سحر واقعی است؛ لکن علامه طباطبایی فرمایش حضرت موسی علیه السلام را استفهامی و در مقام تحقیر جادوگران ندانسته، بلکه آن را بیان حقیقتی می‌داند که قرار است عمل خودش بر آن منطبق گردد و آن حقیقت این است که سحر، کارش این است که غیر حق و غیر واقع را در حس مردم به صورت حق و واقع جلوه دهد، و چون این عمل فی نفسه کاری است باطل، "إِنَّ اللَّهَ سَابِغُهُ": «خداوند آن را باطل می‌کند»، زیرا بنا بر "إِنَّ اللَّهَ لَا يَصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ" صلاح و فساد دو امر ضد یکدیگرند، و سنت الهی بر این جاری است که آنچه را صلاحیت اصلاح دارد اصلاح کند، و آنچه را صلاحیت فساد دارد فاسد سازد (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۱۰/۱۰). لذا عمل حضرت موسی علیه السلام سحر نبوده است که در مقام تحقیر ساحران فرعون انجام شود، بلکه معجزه‌ای بود که برای غلبه بر فساد آن‌ها که همان سحر ایشان بود رخ داد لذا قرائت جمهور معنای صحیح آیه را می‌رساند.

پنج. «وَقَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ»

(یونس: ۸۸)؛ «و موسی گفت: «پروردگارا، تو به فرعون و اشرافش در زندگی دنیا زیور و اموال داده‌ای، پروردگارا، تا [خلق را] از راه تو گمراه کنند، پروردگارا، اموالشان را نابود کن و آنان را دل‌سخت گردان که ایمان نیاورند تا عذاب دردناک را ببینند».

قرائت قراء سبعة: عاصم و حمزه و کسائی: **لِيُضِلُّوا**؛ ابوعمر، ابن‌عمر، نافع و ابن‌کثیر: **لِيُضِلُّوا** (قاضی، بی‌تا: ۱۵۰؛ ابن‌عطیه، ۱۴۲۲: ۱۳۹/۳).

تحلیل و بررسی: در قرائت "لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ"، معنا به این صورت است: خودشان را از راه تو گمراه کنند. و در قرائت "لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ"، معنا این‌گونه است: دیگران را از راه تو گمراه کنند (ابن‌عطیه، ۱۴۲۲: ۱۳۹/۳). آن‌چه قرائت "لِيُضِلُّوا" را به‌عنوان قرائت اصیل معرفی می‌کند نفرینی است که پس از این واژه آمده است. حضرت موسی عليه السلام پس از آن‌که از ایمان آوردن فرعون و طرفدارانش ناامید شد و اطمینان پیدا کرد که ایشان جز گمراهی و گمراه کردن را ادامه نخواهند داد آن‌ها را به این صورت نفرین کرد که اموالشان نابود و دل‌هایشان سخت‌گردد و عذاب دردناک را ببینند (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۱۶/۱۰). در صورتی که "لِيُضِلُّوا" قرائت اصلی باشد نمی‌توان نتیجه گرفت که فرد گمراه در گمراه کردن دیگران نیز کوشیده است بنابراین مستحق چنین نفرینی شده است، لکن اگر "لِيُضِلُّوا" قرائت اصیل باشد به این دلیل که فرد، دیگران را گمراه کرده است نمی‌توان گفت احتمالاً خود او هدایت یافته است لکن دیگران را گمراه کرده است به عبارتی منظور نفرین نمی‌تواند فرد هدایت یافته باشد چرا که گمراه کردن دیگران مستلزم گمراه بودن خود شخص است؛ لذا "لِيُضِلُّوا" معنای نهفته در "لِيُضِلُّوا" را ندارد در حالی که "لِيُضِلُّوا" مستلزم معنای "لِيُضِلُّوا" است. بنابراین قرائتی که معنای کامل و مطابق با سیاق آیه را منتقل می‌کند قرائت "لِيُضِلُّوا" است.

۲. قرائات غیر مؤثر در معنا

در اکثر موارد، اختلاف قرائات منجر به تغییر معنای آیه نشده است. در بخش قرائات مؤثر در معنا، گاه دو قرائت از یک لفظ، دو معنای متضاد دارند یا معنا در یک قرائت به طور دقیق گویای منظور سیاق آیه نبوده است، لکن در اکثر اختلاف قرائات قاریان سبعة، لفظ به هر شکل که قرائت شود یک معنا را منتقل می‌کند؛ لذا اختلاف قرائت منجر به تغییر معنوی نشده است. در سوره یونس ۱۶ مورد از ۲۲ مورد اختلاف قرائات قراء سبعة، معنا را تغییر نداده‌اند که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود.

یک. ﴿أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ﴾ (یونس: ۲)؛ «آیا برای مردم شگفت آور است که به مردی از خودشان وحی کردیم که: مردم را بیم ده و به کسانی که ایمان آورده‌اند مزه ده که برای آنان نزد پروردگارشان سابقه نیک است؟ کافران گفتند: این [مرد] قطعاً افسونگری آشکار است».

قرائت قراء سبعه: عاصم، حمزه و ابن کثیر: ساحر؛ ابوعمر، ابن عامر، نافع، کسائی: سحر (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۰؛ ابن البادش، بی تا: ۳۲۹).

تحلیل و بررسی: در صورتی که "ساحر" قرائت شود، مرجع آن "رجل" خواهد بود که منظور از آن پیامبر ﷺ است و در صورتی که "سحر" قرائت شود، منظور قرآن خواهد بود؛ در هر دو صورت تفاوتی در معنا حاصل نمی‌شود زیرا کفار پیامبر را ساحر می‌خواندند به این خاطر که قرآن را سحر می‌دانستند (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۹/۱۰؛ ابن خالویه، ۱۴۰۱: ۱۷۹؛ زمخشری، ۱۴۰۷: ۳۲۸/۲؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۳۲/۵؛ ۱۳۲).

دو. ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَ الْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ (یونس: ۵)؛ «اوست کسی که خورشید را روشنایی بخشید و ماه را تابان کرد، و برای آن منزلهایی معین کرد تا شماره سالها و حساب را بدانید. خدا اینها را جز به حق نیافریده است. نشانه‌ها [ی خود] را برای گروهی که می‌دانند به روشنی بیان می‌کند».

قرائت قراء سبعه: قنبل (راوی ابن کثیر): ضياء؛ جمهور: ضياء. ابن کثیر، ابو عمرو، حفص (راوی عاصم): يَفَصِّلُ؛ نافع، ابن عامر، حمزه، کسائی: نَفَصَّلُ (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۱؛ قاضی، بی تا: ۱۴۲).

تحلیل و بررسی: "ضياء" در هر دو وجه قرائت، یک معنا دارد؛ زمخشری در مورد ساختار ضياء می‌گوید: ياء در "ضياء" منقلبه از واو "ضوء" می‌باشد که ماقبل آن کسره است (زمخشری، ۱۴۰۷: ۳۲۹/۲). فاعل "يَفَصِّلُ" و "نَفَصَّلُ" در هر دو وجه قرائت، خداوند است با این تفاوت که در قرائت با "نون"، إخبار از عظمت خداوند نیز فهمیده می‌شود، بنابراین اختلاف چندانی در معنا وجود ندارد (ابن خالویه، ۱۴۰۱: ۱۷۹؛ آلوسی، ۱۴۱۵: ۶۹/۶؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۱۵/۶).

سه. «وَلَوْ يَعْبَلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتَعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ فَنَدَّرَ الَّذِينَ لَا يُرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ» (یونس: ۱۱)؛ «و اگر خدا برای مردم به همان شتاب که آنان در کار خیر می‌طلبند، در رساندن بلا به آنها شتاب می‌نمود، قطعاً اجلشان فرا می‌رسید. پس کسانی را که به دیدار ما امید ندارند، در طغیانشان رها می‌کنیم تا سرگردان بمانند».

قرائت قراء سبعة: ابن عامر: لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ؛ جمهور: لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۱؛ انصاری، ۱۴۰۵: ۱۰۴).

تحلیل و بررسی: در قرائت ابن عامر، "اجل" مفعول "قضى" است ولی در قرائت جمهور "اجل" نائب فاعل "قضى" می‌باشد که در هر دو صورت، مقصود، فرا رسیدن پایان زمان حیات است (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۲۲/۱۰؛ زمخشری، ۱۴۰۷: ۳۳۲/۲؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۴۲/۵).

چهار. «وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَ لَا يَنْفَعُهُمْ وَ يَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتَنْتَبَهُونَ اللَّهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ لَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» (یونس: ۱۸)؛ «و به جای خدا، چیزهایی را می‌پرستند که نه به آنان زیان می‌رساند و نه به آنان سود می‌دهد. و می‌گویند: «اینها نزد خدا شفاعتگران ما هستند.» بگو: «آیا خدا را به چیزی که در آسمان‌ها و در زمین نمی‌داند، آگاه می‌گردانید؟» او پاک و برتر است از آن چه [با وی] شریک می‌سازند».

قرائت قراء سبعة: کسائی و حمزه: تُشْرِكُونَ؛ جمهور: يُشْرِكُونَ (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۱؛ ابن‌البازش، بی‌تا: ۳۲۹).

تحلیل و بررسی: در صورتی که آیه با لفظ "تُشْرِكُونَ" قرائت شود، جمله "سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ" ادامه کلام قبل خواهد بود که خطاب به مشرکان است و مستقیم آن‌ها را مورد خطاب قرار می‌دهد و اگر "يُشْرِكُونَ" قرائت شود عبارت "سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ" جمله معترضه‌ای خواهد بود که برای تنزیه خداوند به ما قبل خود ضمیمه شده است. در هر دو صورت یک معنا از آیه برداشت می‌شود و آن تنزیه خداوند از داشتن شریک است (زمخشری، ۱۴۰۷: ۳۳۶/۲؛ آلوسی، ۱۴۱۵: ۸۴/۶؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۲۸/۶).

پنج. «فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَنْعُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَعَيْتُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَانْتَبِهُوا» (یونس: ۲۳)؛ «پس

چون آنان را رها کنید، ناگهان در زمین بناحق سرکشی می‌کنند. ای مردم، سرکشی شما فقط به زیان خود شماست. [شما] بهره‌ر زندگی دنیا را [می‌طلبید]. سپس بازگشت شما به سوی ما خواهد بود. پس شما را از آنچه انجام می‌دادید با خبر خواهیم کرد».

قرآنت قراء سبعة: حفص (راوی عاصم): **متاع؛ جمهور:** **متاع** (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۱؛ انصاری، ۱۴۰۵: ۱۰۴).

تحلیل و بررسی: در صورتی که عبارت "إِنَّمَا بَغْيِكُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا" طبق قرائت عاصم خوانده شود عامل "متاع"، فعل مقدر «تتمتعون» خواهد بود، لکن طبق قرائت جمهور "متاع" خبر است برای مبتدای محذوف "هو"؛ در هر دو قرائت، تفاوت معنایی وجود ندارد و قسمت "متاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا" تفصیلی است برای اجمالی که در عبارت "إِنَّمَا بَغْيِكُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ" مشهود است و در حال بیان این علت است که چرا بغی آن‌ها به ضرر آن‌هاست (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۳۸/۱۰؛ آلوسی، ۱۴۱۵: ۹۴/۶؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۳۵/۶).

شش. ﴿وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (یونس: ۲۷)؛ «و کسانی که مرتکب بدیها شده‌اند، [بدانند که] جزای [هر] بدی مانند آن است و خواری آنان را فرو می‌گیرد. در مقابل خدا، هیچ حمایتگری برای ایشان نیست. گویی چهره‌هایشان با پاره‌ای از شب تار پوشیده شده است. آنان همدم آتشند، که در آن جاودانه خواهند بود».

قرآنت قراء سبعة: ابن کنیر و کسائی: **قِطْعًا؛ جمهور:** **قِطْعًا** (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۱؛ انصاری، ۱۴۰۵: ۱۰۵).

تحلیل و بررسی: "قِطْع" جمع قطعه است اما "قِطْع" یعنی جزئی از چیزی. آیه در هر دو وجه قرائت به این معناست که روی مشرکان مانند شب، سیاه است؛ خواه تکه‌ای از سیاهی شب یا تکه‌هایی از آن (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۴۴/۱۰؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۵۶/۵؛ ابن عطیه، ۱۴۲۲: ۱۱۶/۳).

هفت. ﴿كَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ (یونس: ۳۳)؛ «این گونه سخن پروردگارت بر کسانی که نافرمانی کردند به حقیقت پیوست، [چرا] که آنان ایمان نمی‌آورند.»

قرآنت قراء سبعة: نافع و ابن عامر: **کلمات؛ جمهور:** **کلمه** (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۲؛ ابن البادش، بی‌تا: ۳۲۹).

تحلیل و بررسی: از هر دو وجه قرائت، یک معنا حاصل می‌شود؛ چراکه بنابر ظاهر سیاق، منظور از "کلمه" یا "کلمات"، عبارت "أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ" است؛ به این معنا که خداوند قضایی حتمی علیه فاسقان رانده و آن این است که فاسقان -البته ما دام که بر حال فسق باقی هستند- ایمان نخواهند آورد، و هدایت الهی به ایمان، شامل حالشان نخواهد شد (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۵۴/۱۰؛ زمخشری، ۱۴۰۷: ۳۴۵/۲).

هشت. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ (یونس: ۴۴)؛ «خدا به هیچ وجه به مردم ستم نمی‌کند، لیکن مردم خود بر خویشتن ستم می‌کنند».

قرائت قراء سبعة: حمزه و کسائی: و لَكِنَّ النَّاسُ؛ جمهور: وَ لَكِنَّ النَّاسِ (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۲).
تحلیل و بررسی: ابن عطیه می‌گوید معمولاً اگر قبل "لکن"، "واو" بیاید "لکن" خوانده می‌شود و اگر "واو" نیاید مخففه خواهد بود (ابن عطیه، ۱۴۲۲: ۱۲۲/۳)، اما در هر دو صورت معنای آیه یکسان است.

نه. ﴿وَيَوْمَ يُحْشِرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَ مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾ (یونس: ۴۵)؛ «و روزی که آنان را گرد می‌آورد، گویی جز به اندازه ساعتی از روز درنگ نکرده‌اند. با هم اظهار آشنایی می‌کنند. قطعاً کسانی که دیدار خدا را دروغ شمردند زیان کردند و [به حقیقت] راه نیافتند».

قرائت قراء سبعة: عاصم: يُحْشِرُهُمْ؛ جمهور: نَحْشِرُهُمْ (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۷۰/۵).

تحلیل و بررسی: در هر دو وجه قرائت، معنا یکسان بوده و فاعل، خداوند متعال است؛ تنها، در صورت قرائت با نون، التفات (توجه دادن مخاطب به فاعل کلام) نیز وجود دارد (آلوسی، ۱۴۱۵: ۱۲۱/۶؛ ابن عطیه، ۱۴۲۲: ۱۲۳/۳).

ده. ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بِرَحْمَتِهِ فَبِئْسَ لَكَ فُلْفُورًا هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ﴾ (یونس: ۵۸)؛ «بگو: [به فضل و رحمت خداست که [مؤمنان] باید شاد شوند.» و این از هر چه گرد می‌آورند بهتر است».

قرائت قراء سبعة: ابن عامر: تَجْمَعُونَ؛ جمهور: يَجْمَعُونَ (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۲).

تحلیل و بررسی: در هر دو وجه قرائت، معنا یکسان است؛ تنها، در قرائت ابن عامر روی سخن از غیبت (فَلْيُفْرَحُوا) به خطاب (تَجْمَعُونَ) تغییر می‌کند (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۷۷/۵؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۷۶/۶).

یازده: «وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ» (یونس: ۶۱)؛ «و در هیچ کاری نباشی و از سوی او [خدا] هیچ [آیه‌ای] از قرآن نخوانی و هیچ کاری نکنید، مگر اینکه ما بر شما گواه باشیم آن گاه که بدان مبادرت می‌ورزید. و هم‌وزن ذره‌ای، نه در زمین و نه در آسمان از پروردگار تو پنهان نیست، و نه کوچک‌تر و نه بزرگ‌تر از آن چیزی نیست، مگر این که در کتابی روشن [درج شده] است».

قرآنت قراء سبعة: کسائی: یعزُبُ؛ جمهور: یعزُبُ. حمزه: وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ؛ جمهور: وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۲-۱۲۳؛ ابن‌الباذش، بی‌تا: ۳۲۹).

تحلیل و بررسی: "یعزُبُ" در هر دو وجه قرآنت، یک نقش و معنا دارد. معنای آیه در تلفظ دوگانه "اصغر" و "اکبر" یکسان است، الا این که نقش آن‌ها تغییر می‌کند. اگر با فتحه قرآنت شوند یا اسم لای نفی جنس و مبنی بر فتحه خواهند بود یا عطف به "مِثْقَالٍ" شده‌اند که به دلیل غیر منصرف بودن، فتحه را به جای کسره پذیرفته‌اند (به اعتبار لفظ) و اگر با ضمه قرآنت شوند نیز عطف به "مِثْقَالٍ" شده و بنابر این که "مِثْقَالٍ" فاعل است ضمه می‌گیرند (به اعتبار محلّ) و یا "اصغر" مبتدا می‌شود و "اکبر" عطف به آن شده مرفوع می‌گردد چرا که جایز است عامل بودن "لا" در صورت تکرار لغو شود (زمخشری، ۱۴۰۷: ۳۵۵/۲؛ آلوسی، ۱۴۱۵: ۱۳۶/۶-۱۳۷).

دوازده: «وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ» (یونس: ۷۹)؛ «و فرعون گفت: «هر جادوگر دانایی را پیش من آورید».

قرآنت قراء سبعة: حمزه و کسائی: سَحَارٍ؛ جمهور: سَاحِرٍ (انصاری، ۱۴۰۵: ۱۰۵).
تحلیل و بررسی: تنها تفاوت معنوی "سَحَارٍ" و "سَاحِرٍ" وجود مبالغه در "سَحَارٍ" است (طبرسی، ۱۳۷۲: ۷۰۷/۴).

سیزده: «قَالَ قَدْ أُجِيبْتُ دَعْوَتَكُمْ فَاستَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (یونس: ۸۹)؛ «فرمود: «دعای هر دوی شما پذیرفته شد. پس ایستادگی کنید و راه کسانی را که نمی‌دانند پیروی مکنید».

قرآنت قراء سبعة: ابن‌عامر: تَتَّبِعَانَّ؛ جمهور: تَتَّبِعَانَّ (ابن‌الباذش، بی‌تا: ۳۲۹).

تحلیل و بررسی: در قرائت ابن عامر فعل "تَتَّبِعَانِ"، همراه با نون تأکید خفیفه و در قرائت مشهور، همراه با نون تأکید ثقیله خوانده می‌شود که هر دو وجه قرائت، معنایی یکسان و همراه با تأکید وجود دارد (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۹۳/۵؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۱۰۱/۶).

چهارده: ﴿وَ جَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ بَغْيًا وَ عَدَاً حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرْقُ قَالَ أَمَّنتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ (یونس: ۹۰)؛ «و فرزندان اسرائیل را از دریا گذرانیدیم، پس فرعون و سپاهیان‌ش از روی ستم و تجاوز، آنان را دنبال کردند، تا وقتی که در شُرْف غرق شدن قرار گرفت. گفت: «ایمان آوردم که هیچ معبودی جز آن که فرزندان اسرائیل به او گرویده‌اند، نیست، و من از تسلیم‌شدگانم».

قرائت قراء سبعة: حمزه و کسائی: آمَنتُ إِنَّهُ؛ جمهور: آمَنتُ أَنَّهُ (ابن‌الباش، بی‌تا: ۳۳۰؛ انصاری، ۱۴۰۵: ۱۰۵).

تحلیل و بررسی: طبق قرائت جمهور، جمله‌ای که با "أَنَّهُ" آغاز شده "باء" جز را در تقدیر دارد (آمَنتُ بَأَنَّهُ) و در محل جز است برای فعل "آمَنتُ" و معنای آن به این صورت است: «ایمان آوردم که هیچ معبودی جز آن که فرزندان اسرائیل به او گرویده‌اند، نیست.»؛ لکن طبق قرائت حمزه و کسائی جمله‌ای که با "إِنَّهُ" آغاز شده ابتدای کلام است و قول را در تقدیر دارد (آمَنتُ قَالَ إِنَّهُ) و معنای آن این‌گونه است: «ایمان آوردم. [گفت: هیچ معبودی جز آن که فرزندان اسرائیل به او گرویده‌اند، نیست.] لذا تفاوتی در معنا حاصل نمی‌شود (ابن‌خالویه، ۱۴۰۱: ۱۸۴؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۹۷/۵).

پانزده: ﴿وَ مَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ يَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ﴾ (یونس: ۱۰۰)؛ «و هیچ کس را نرسد که جز به اذن خدا ایمان بیاورد، و [خدا] بر کسانی که نمی‌اندیشند، پلیدی را قرار می‌دهد».

قرائت قراء سبعة: ابوبکر (راوی عاصم): نَجْعَلُ؛ حفص (راوی عاصم) و جمهور: يَجْعَلُ (ابن‌الباش، بی‌تا: ۳۳۰).

تحلیل و بررسی: در دو قرائت، تفاوت معنا وجود ندارد و فاعل هر دو، خداوند است الا این‌که در "نَجْعَلُ" نون عظمت آمده و به معنای إخبار از خدای تعالی است (ابن‌عطیه، ۱۴۲۲: ۱۴۵/۳).

شانزده: ﴿ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (یونس: ۱۰۳)؛ «سپس فرستادگان خود و کسانی را که گرویدند می‌رهانیم، زیرا بر ما فریضه است که مؤمنان را نجات دهیم.»

قرآنت قراء سبعة: حفص (راوی عاصم) و کسائی: نُجیح؛ جمهور: نُجیح (الدانی، ۱۴۰۴: ۱۲۳؛ ابن البادش، بی تا: ۳۳۰).

تحلیل و بررسی: فعل "نُجیح" در قرآنت کسائی و روایت حفص از عاصم که همان قرآنت مشهور است از باب افعال و در قرآنت سایر قراء سبع، از باب تفعیل است اما در هر دو باب، متعدی است و به معنای نجات مؤمنان است (ابن خالویه، ۱۴۰۱: ۱۸۵).

نتیجه گیری

میزان تأثیرگذاری اختلاف قرآنت قراء سبعة در معنای آیات سوره یونس، اندک است به طوری که از ۲۲ مورد اختلاف قرآنت، تنها ۶ مورد در تغییر معنا مؤثر بوده و ۱۶ مورد اثری نداشته است. اختلاف معنای حاصل شده از قرآنت‌های مختلف الفاظ، گاه تعارض معنای لفظ با معنای موردنظر سیاق را نشان می‌دهد و گاه معنایی که از قرآنت غیر مشهور حاصل شده اگرچه متعارض با معنای سیاق نبوده اما به طور دقیق و کامل، منظور سیاق را بیان نمی‌کند.

در مواردی که اختلاف قرآنت، منجر به تغییر معنوی شده است با توجه به سیاق آیات، انسجام الفاظ قرآن و قواعد نحوی، قرآنت مشهور، معنای مورد نظر آیه را منتقل کرده است.

در صورتی که قواعد ادبیات عرب نتواند قرآنت اصیل را تشخیص دهد سیاق آیه، قرآنت صحیح را نمایان می‌سازد لذا کامل‌ترین دفاع از قرآنت مشهور را سیاق آیات به انجام رسانیده است که این گزاره می‌تواند نشان‌دهنده حفاظت تمام و کمال قرآن از خود در برابر تحریفات لفظی باشد که با انسجام الفاظ آن صورت پذیرفته است.

دلیل اعتبار قرآنت عاصم، تنها شخصیت علمی و دینی او و اعتبار سند روایت حفص نیست، بلکه قرآن نیز در مواردی که قرآنتی غیر از قرآنت عاصم مطرح بوده است، صحت و اصالت قرآنت عاصم را نشان داده است.

جدول قرآنت مؤثر در معنای آیات سوره یونس

آیه	مصحف (قرآنت عاصم)	سایر قرآنتات	قاریان مغایر با عاصم
۱۶	و لا اذراکم به	و لادراکم به	ابن کثیر
۲۲	یسیرکم	ینشرکم	ابن عامر
۳۰	تبلوا	تتلوا	حمزه و کسائی
۳۵	لا یهدی	یهدی، یهدی، یهدی	ابن کثیر، ابن عامر، نافع، ابو عمرو، حمزه و کسائی
۸۱	السحر	السحر	ابو عمرو
۸۸	لیضلوا	لیضلوا	ابن کثیر، ابن عامر، نافع، ابو عمرو

جدول قرائات بدون تأثیر در معنای آیات سوره یونس

آیه	مصحف (قرائت عاصم)	سایر قرائات	قاریان مغایر با عاصم
۲	لَسَاجِرٌ	سِجِر	ابوعمر و، ابن عامر، نافع، کسائی
۵	"صِبْيَاءٌ" و "يَفْصَلُ"	"ضِنَاءٌ" و "نَفْصَلُ"	ابن کثیر، نافع، ابن عامر، حمزه و کسائی
۱۱	لَقَضَىٰ إِلَيْهِمْ أَجْلَهُمْ	لَقَضَىٰ إِلَيْهِمْ أَجْلَهُمْ	ابن عامر
۱۸	يَشْرِكُونَ	تُشْرِكُونَ	کسائی و حمزه
۲۳	مَتَاعَ	مَتَاعُ	ابوعمر و، ابن کثیر، نافع، ابن عامر، حمزه و کسائی
۲۷	قِطْعًا	قِطْعًا	ابن کثیر و کسائی
۳۳	كَلِمَةً	کلمات	نافع و ابن عامر
۴۴	وَلَكِنَّ النَّاسَ	وَلَكِنَّ النَّاسَ	حمزه و کسائی
۴۵	يَحْشُرُهُمْ	نَحْشُرُهُمْ	ابوعمر و، ابن کثیر، نافع، ابن عامر، حمزه و کسائی
۵۸	يَجْمَعُونَ	تَجْمَعُونَ	ابن عامر
۶۱	"يَعْرُبُ" و "لَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ" و "لَا أَكْبَرَ"	"يَعْرُبُ" و "لَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ" و "لَا أَكْبَرَ"	کسائی و حمزه
۷۹	سَاجِرٍ	سَعَارٍ	حمزه و کسائی
۸۹	لَا تَتَّبِعَانَّ	لَا تَتَّبِعَانِ	ابن عامر
۹۰	أَمَنْتُ أَنَّهُ	أَمَنْتُ إِنَّهُ	حمزه و کسائی
۱۰۰	يَجْعَلُ	نَجْعَلُ	ابوبکر (راوی عاصم)
۱۰۳	نُجِّحِ	نُجِّحِ	ابوعمر و، ابن کثیر، نافع، ابن عامر، حمزه

فهرست منابع

- الوسی، محمود بن عبدالله، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، محقق: عبدالباری عطیه، علی، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق.
- ابن ابی‌جامع، علی بن حسین، الوجیز فی تفسیر القرآن العزیز، محقق: مالک محمودی، قم: دار القرآن الکریم، ۱۴۱۳ق.
- ابن البادش، احمد بن علی، الإقناع فی القراءات السبع، مصر: دار الصحابه للتراث، بی‌تا.
- ابن جزری، محمد بن محمد، النشر فی القراءات العشر، تهران: دار الکتب الاسلامیه، بی‌تا.
- ابن خالویه، حسین بن احمد، الحجه فی القراءات السبع، محقق: سالم مکرم، عبدالعال، بیروت: دار الشروق، ۱۴۰۱ق.
- ابن عطیه، عبدالحق بن غالب، المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز، محقق: عبدالسلام عبدالشافی، محمد، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۲ق.
- ابوحنان، محمد بن یوسف، البحر المحیط فی التفسیر، محقق: جمیل صدقی محمد، بیروت: دار الفکر، ۱۴۲۰ق.
- انصاری، اسماعیل بن خلف، العنوان فی القراءات السبع، محقق: زاهد زهیر و عطیه خلیل، بیروت: عالم الکتب، ۱۴۰۵ق.
- الدانی، عثمان بن سعید، التیسیر فی القراءات السبع، محقق: اوتو تریزل، بیروت: دار الکتب العربی، ۱۴۰۴ق.
- رامیار، محمود، تاریخ قرآن، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۹ش.
- زمخشری، محمود بن عمر، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل، مصحح: حسین احمد مصطفی، بیروت: دار الکتب العربی، ۱۴۰۷ق.
- قاضی، عبدالفتاح، البدور الزاهره فی القراءات العشر المتواتره من طریق الشاطبیه و الدر، بیروت: دار الکتب العربی، بی‌تا.
- قرآن کریم، ترجمه: فولادوند، محمدمهدی، تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، ۱۴۱۸ق.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ق.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، مصحح: یزدی طباطبایی، فضل‌الله و رسولی، هاشم، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش.
- معارف، مجید، درآمدی بر تاریخ قرآن، تهران: انتشارات نیا، ۱۳۸۳ش.
- معرفت، محمدهادی، علوم قرآنی، قم: موسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید، ۱۳۸۱ش.
- خویی، سیدابوالقاسم، کتاب الصلاه (مستند العروه الوثقی)، قم: التوحید للنشر، ۱۴۱۸ق.

References

- Abu Hayyan, M. b. Y. (1999). *Al-Baḥr al-muḥīṭ fī al-tafsīr* [The encompassing ocean in exegesis] (J. S. Muḥammad, Ed.). Dār al-Fikr.
- Al-Dānī, 'U. b. S. (1984). *Al-Taysīr fī al-qirā'āt al-sab'* [The facilitation of the seven readings] (O. Pretzl, Ed.). Dār al-Kitāb al-'Arabī.
- Alūsī, M. b. 'A. (1994). *Rūḥ al-ma'ānī fī tafsīr al-Qur'ān al-'azīm wa al-sab' al-mathānī* [The spirit of meanings in the interpretation of the Great Qur'an and the seven oft-repeated] ('A. 'A. al-Bārī 'Aṭīyya, Ed.). Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Anṣārī, I. b. K. (1985). *Al-'Unwān fī al-qirā'āt al-sab'* [The guide to the seven readings] (Z. Zuhayr & 'A. Khalīl, Eds.). 'Ālam al-Kutub.
- Ibn Abī Jāmi', 'A. b. Ḥ. (1993). *Al-Wajīz fī tafsīr al-Qur'ān al-'azīz* [The concise commentary on the mighty Qur'an] (M. Maḥmūdī, Ed.). Dār al-Qur'ān al-Karīm.
- Ibn al-Bādhish, A. b. 'A. (n.d.). *Al-Iqnā' fī al-qirā'āt al-sab'* [The persuader in the seven readings]. Dār al-Ṣaḥābah lil-Turāth.
- Ibn al-Jazarī, M. b. M. (n.d.). *Al-Nashr fī al-qirā'āt al-'ashr* [The dissemination of the ten readings]. Dār al-Kutub al-Islāmiyyah.
- Ibn Khalawayh, Ḥ. b. A. (1981). *Al-Hujjah fī al-qirā'āt al-sab'* [The proof in the seven readings] ('A. al-'Ā. Sālim Makram, Ed.). Dār al-Shurūq.
- Ibn 'Aṭīyyah, 'A. Ḥ. b. Gh. (2001). *Al-Muḥarrar al-wajīz fī tafsīr al-kitāb al-'azīz* [The concise record in the interpretation of the mighty book] (M. 'A. al-Salām 'A. al-Shāfi, Ed.). Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Khū'ī, A. Q. (1997). *Kitāb al-Ṣalāh (Mustanad al-'Urwah al-Wuthqā)* [The book of prayer: A documentary of al-'Urwah al-Wuthqa]. Al-Tawḥīd lil-Nashr.
- Ma'āref, M. (2004). *Darāmadī bar tārikh-i Qur'ān* [An introduction to the history of the Quran]. Nabā' Publications.
- Ma'rifat, M. H. (2002). *'Ulūm-i Qur'ānī* [Quranic sciences]. Al-Tamhīd Cultural Publishing Institute.

- Qādī, 'A. F. (n.d.). *Al-Budūr al-zāhirah fī al-qirā'āt al-'ashr al-mutawātirah min ṭarīqay al-Shāṭibiyyah wa al-Durr* [The shining full moons in the ten canonical readings through the paths of the Shāṭibiyyah and the Durra]. Dār al-Kitāb al-'Arabī.
- Rāmyār, M. (1990). *Tārīkh-i Qur'ān* [History of the Quran]. Amīr Kabīr.
- Ṭabarsī, F. H. (1993). *Majma' al-bayān fī tafsīr al-Qur'ān* [The confluence of eloquence in the interpretation of the Qur'an] (F. Yazdī Ṭabāṭabā'ī & H. Rasūlī, Eds.). Nāṣir Khusraw.
- Ṭabāṭabā'ī, S. M. H. (1970). *Al-Mīzān fī tafsīr al-Qur'ān* [The balance in the interpretation of the Qur'an]. Mu'assasat al-A'lamī lil-Maṭbū'āt.
- The Holy Quran. (1997). (M. M. Fūlādvand, Trans.). Daftar-i Muṭāla'āt-i Tārīkh va Ma'ārif-i Islāmī [Office of Islamic History and Studies].
- Zamakhsharī, M. b. 'U. (1987). *Al-Kashshāf 'an ḥaqā'iq ghawāmiḍ al-tanzīl wa 'uyūn al-aqāwīl fī wujūh al-ta'wīl* [The unveiler of the truths of the hidden meanings of revelation and the choicest statements concerning the different aspects of interpretation] (H. A. Muṣṭafā, Ed.). Dār al-Kitāb al-'Arabī.